

СТРУКТУРА СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ АВІАЦІЙНИХ ТЕРМІНІВ

Як зазначають дослідники галузевих систем (С.Дорошенко, Е.Огар, Л.Симоненко, Л.Малевиц та ін.), протягом останніх десятиліть спостерігаємо стійку тенденцію до зростання синтаксичної деривації, продуктом якої є термінологічне словосполучення (далі – ТС).

Українська авіаційна термінологія, як відносно молода терміносистема, потребує ґрунтовного аналізу термінологічного словотвору. Як зазначає М.Я.Плющ, потреба в нових термінах, лексичних словосполученнях для вираження певних понять спричиняє створення нових слів [7, 9]. Слушно зазначають деякі вчені, що в старіших терміносистемах часто використовують терміни-однослови. В більш молодих системах простежується тяжіння до бінарних і багатокомпонентних термінів [9, 120].

На початку становлення будь-якої нової галузі, й авіаційної зокрема, вирішальну роль відіграють терміни-однослови. В українській авіаційній термінології (далі – УАТ), як частині науково-технічної термінології, терміни-однослови стають базовими у процесі творення аналітичних конструкцій і мають певні особливості сполучуваності (синтагматики). Наприклад, за допомогою прикметника *повітряний* виникає ряд складних термінів: *повітряний змій*, *повітряна куля*, *повітряний спорт* тощо. Надалі яскравішою стає тенденція до деталізації і так званого “гілкування” лексики, яке спричинене розбудовою терміносистеми. Залежно від того, які з мовних засобів беруть участь у термінотворенні, українські авіаційні терміни можна поділити на три типи: терміни-прості слова; терміни-складні слова і терміни-словосполучення [8, 12]. Оскільки словосполученню набагато легше ніж однослову виразити характерні риси названого поняття, глибше розкрити його значення, виникають терміни-складні слова й терміни-словосполучення. Складні (двочленні і багаточленні) терміни можуть бути в ряді аспектів значно зручніші за однослівні, оскільки дозволяють з більшим ступенем наочності показати відношення між окремими поняттями. Саме тому у структурі сучасної української авіаційної термінології важливе місце належить термінам-словосполученням, що позначають окремі поняття галузі й передають їх складну внутрішню співвіднесеність і багатоаспектність.

У середині ХХ ст. вивченню словосполучення присвятили свої роботи такі вчені як В.В.Виноградов та Н.Ю.Шведова. Зокрема В.В.Виноградов називає словосполучення складним найменуванням, що несе ту ж номінативну функцію, що й слово, так само як і слово, може мати цілу систему форм [2, 7-8].

На сьогодні актуальними є роботи Щеглової Т.Є. [13], Денисенко З.М. [4], Федчик В.А., зокрема Федчик В.А. дає таке визначення поняття словосполучення: “лексико-граматична єдність, що створює розчленоване позначення єдиного поняття” [12], погоджуємося з думкою ученого, дещо деталізувавши визначення у своєму дослідженні: словосполучення – складна лексико-граматична єдність, що створює розчленоване позначення єдиного поняття та складається мінімум з двох частин. На наш погляд, така кількість компонентів у термінотворенні виправдана, оскільки оптимально розкриває зміст позначуваного поняття.

Як зазначає О.О.Тараненко, “...понад 70 % термінів у різних терміносистемах – це словосполучення” [10, 171].

Інтенсивне утворення термінотворень у міру розвитку будь-якої сфери наукової і професійної діяльності, на думку С.В.Ільїної, є результатом суперечності між обмеженістю лексичного складу мови і необмеженістю потреби в називанні нових понять [5, 9]. Ще більш точно аргументує переважання термінотворень в термінології В.П.Даниленко: “Термін не лише називає поняття, але й відображує в собі певною мірою зміст поняття. Напевне, ця остання характеристика терміна призводить до необхідності створення складних термінів, тобто термінотворень, які здатні повніше відобразити ознаки понять” [3, 78].

Е.Н.Толікіна зазначає: “Не менше, а, можливо, навіть і більш важливим є структурний аспект взаємодії. Характерною для термінотворення є тенденція до семантико-парадигматичної регулярності, тобто до відображення у формі терміна родо-видових і чисельних не родо-видових відношень. Все це вимагає появи більшої кількості складових терміна-словосполучення” [11, 65].

Українська авіаційна лексика тяжіє до створення багатокомпонентних ТС, що передають складну внутрішню співвіднесеність галузевих понять, їхню багатоаспектність і постійну структурізацію. Таким чином, багатокомпонентні ТС відображають широкий загальномовний процес утворення найбільш вмотивованих, точних і однозначних найменувань і сприяють подальшій деталізації термінів. В українській авіаційній термінології ТС становлять досить

численну групу. Це і двокомпонентні, і трикомпонентні, і багатокомпонентні сполучення слів. В таких ТС (двоелементних або двокомпонентних) другий структурний компонент (уточнює і функціонує як означення) допомагає чіткіше окреслювати поняття: форма, призначення, функціональність, особливості будови тощо. Але слід наголосити на тому, що не завжди двокомпонентні ТС є самодостатніми для повного висвітлення поняття. Тому цілком закономірним є використання трьох-, чотирьох- і багатокомпонентних ТС (коли компонентами ТС виступають самостійні частини мови). На нашу думку, така деталізація не порушує основних вимог до термінологічної лексики – лаконічності й точності, оскільки оптимальною може бути така довжина терміна, яка дає змогу якомога точніше передавати основні ознаки спеціального поняття. В аналізованій терміносистемі поширені такі складні терміни:

– двокомпонентні ТС: *літак аерофотознімальний; літак безпілотний; літак безхвостий; літак бойовий; літак гвинтовий; літак висотний; літак вантажний; літак двобалковий* та ін.

– трьохкомпонентні: *авіація спеціального призначення; автомат запуску паливний; автомат подачі палива; акумулятор тиску повітряний; апарат безпілотний літальний;*

– чотирьохкомпонентні: *автомат поворотних лопаток компресора; агрегат аеродромний рухомий електричний; батальйон аеродромно-технічного забезпечення окремих; вертоліт поперечної схеми двохгвинтовий;*

– багатокомпонентні: *час тривалості вечірніх і ранкових цивільних і навігаційних сутінок; висотність сопла рідинного ракетного двигуна; головка камери рідинного ракетного двигуна; межа стійких режимів роботи компресора; дальність дії радіодалекомірної системи гранична; двигун з використанням реакції вихлопу поршневого.*

Явище нарощування (нанизування) термінів характерне для багатьох терміносистем різних галузей знання. В авіаційній термінології воно виконує функцію уточнення терміна, визначення його основних, відмінних ознак, завдяки чому інформація, яку містить спеціальна одиниця, передається більш точно і повно, наприклад: *автомат розкриття ранця парашута, автомат-перекос несучого гвинта вертольота*. Логічно постає питання про ідеальну й оптимальну структуру, ідеальну й оптимальну довжину терміна. “Термін не повинен бути ні довгим, ні коротким – він повинен бути об’єктивно фізично протяжним. Причому число словесних позицій в терміні не є первинною характеристикою для того чи іншого найменування професійного поняття. Більш важливою, такою, що визначає також і кількість словесних позицій в терміні, є характеристика його синтаксичної будови, моделі, згідно з якою побудовано дане термінологічне словосполучення” [1, 157].

Уведення нового компонента в термінологічне словосполучення деталізує й поглиблює поняття, завдяки чому воно вирізняється із ряду подібних за спеціальними інтегральними ознаками. Наприклад: *апарат літальний і апарат гвинтокрилий літальний; армія повітряна й армія тактична повітряна; камера згорання і камера згорання двоконтурна; поле швидкостей і поле швидкостей несучого гвинта* та ін.

Отже, незалежно від кількості складових компонентів термін залишається єдиним знаком. Терміни-словосполучення виражають єдині цілісні поняття. Вони стійкіші порівняно з вільними словосполученнями загальнолітературної мови і будуються за загальномовними моделями, тобто є синтаксично модельованими.

Серед досліджених найпродуктивніших моделей творення авіаційних термінів-словосполучень виявлено кілька типів: 1) іменник+іменник (N+N) (одна з найбільш частотних груп, утворена іменником у формі Н. в. + іменник у формі Р. в.): *буксирування літака; швидкість дирижабля; швидкість звуку; швидкість пікірування; зниження літака; засоби літаководіння; стінка крила; стоянка літака; стрій літаків; стрілоподібність крила; ефективність елеронів; параметри двигуна; човен гідролітака; швидкість дивергенції;*

2) іменник+прикметник (N+A) (друга за частотністю вживання, утворена за допомогою іменника у формі Н. в. + прикметник у формі Н. в.): *база авіаційна; бомба аеронавігаційна; бомбардувальник легкий; лонжерон балковий; елерон диференціальний; швидкість вертикальна; швидкість повітряна; сталь авіаційна; труба аеродинамічна; турбіна газова.*

Серед складних термінологічних одиниць є трьохкомпонентні моделі, утворені за схемою: 1) іменник+іменник+іменник (N+N+N) (утворена за допомогою іменника у формі Н. в. + іменник у формі Р. в. + іменник у формі Р. в.): *зміщення фокусу літака; відомість відмов і несправностей;* 2) іменник+іменник+прикметник (N+N+A) (утворена за допомогою іменника у формі Н. в. + іменник у формі Р. в. + прикметник у формі Н. в.): *баланс двигуна тепловий; засоби літаководіння радіотехнічні; лопатка компресора поворотна; балансування літака поздовжнє; вектор вітру сумарний; вага двигуна суха;* 3) іменник+прикметник+іменник (N+A+N) (утворена за допомогою іменника у формі Н. в. + прикметник у формі Р. в. + іменник у формі Р. в.): *балансування прив’язного аеростата; батальйон аеродромного обслуговування; балістика*

авіаційної бомби; вага порожнього літака; 4) іменник+прикметник+прикметник (N+A+A) (утворена за допомогою іменника у формі Н. в. + прикметник у формі Н. в. + прикметник у формі Н. в.): *станція авіаційна компресорна; турбіна реактивна газова; човен авіаційний рятувальний*.

Виділяємо також чотирикомпонентні терміни-словосполучення:

1) іменник+іменник+прикметник+прикметник (N+N+A+A) (утворена за допомогою іменника у формі Н. в. + іменник у формі Н. в. + прикметник у формі Н. в. + прикметник у формі Н. в.): *вага літака нормальна злітна*;

2) іменник+прикметник+іменник+іменник (N+A+N+N) (утворена за допомогою іменника у формі Н. в. + прикметник у формі Р. в. + іменник у формі Н. в. + іменник у формі Р. в.): *засоби наземного забезпечення польотів*.

Серед розглянутих ТС найпродуктивнішими є двокомпонентні терміни-словосполучення типу іменник + іменник (N+N) – “означальне + означальне” та іменник+прикметник (N+A). – “означальне+означуване”, де кожен із компонентів словосполучення має усталену позицію в структурі будь-якого ТС.

Варто зазначити, що розглядувана термінологія може бути також представлена однословами, але ці слова-терміни виражають, як правило, загальні поняття, що належать до найвищих рівнів класифікаційної ієрархії. Наприклад, ключове поняття *авіація* як термін найвищого рівня організації утворює багато складних термінів нижчого рівня організації: *авіація цивільна, авіація тактична, авіація місцевого призначення, авіація корегувальна, авіація фронтова, авіація розвідувальна* та ін.

Проведений аналіз складних найменувань досліджуваної галузі свідчить про існування термінів-словосполучень, що виникли внаслідок ускладнення термінів простішої конструкції. Термінологічні словосполучення уточнюють поняття і сприяють подальшому структуруванню й деталізації термінологічної лексики. Вони є складним найменуванням науково-технічного поняття, виконують номінативну та комунікативну функції терміна і є невід’ємною частиною термінологічної системи.

Список використаних джерел

1. Авербух К. Я. Общая теория термина. – Иваново: Изд. центр “Юнона”, 2004. – 252 с. – Библиогр.: с. 241 – 248.
2. В.В.Виноградов. Русский язык: Грамматическое учение о слове. – М.: Высшая школа, 1986. – 640 с.
3. Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
4. Денисенко З.М. Реалізація лексико-граматичних потенційних сем у словосполученні // Лінгвістичні студії – Черкаси: Брама – ІУСЕП, 1999. – Вип. 3. – С.30-40
5. Ильина С.В. Анализ речевого функционирования составных терминов в аспекте построения ИПЯ (на материале текстов по экономике, и управлению строительством): Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.01; 10.02.21 / Горьковский государственный университет им. Н.И.Лобачевского. – Горький, 1988. – 18 с.
6. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура / В. М. Лейчик, Л. Бескирска. – Белосток: Изд-во Белостокского ун-та, 1998. – 180 с. – Библиогр.: с. 161 – 178.
7. Плющ М.Я. Словотворення та вивчення його в школі. – К., 1969
8. Словотвір сучасної української літературної мови. Відп. ред. М.А.Жовтобрюх. К. – 1979. – 406 с.
9. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: Вопр. теории. – М.: Наука, 1989. – 246 с.
10. Тараненко О. О. Місце метафори в словотворчих процесах // Мовознавство. – 1986. – № 3. – С. 11–16.
11. Толикина Е.Н. Некоторые лингвистические проблемы изучения термина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М., 1970
12. В.А.Федчик. Лінгвістичні засади вивчення словосполучень у школі. // http://www.rusnauka.com/2_KAND_2008/Philologia/26136.doc.htm
13. Щеглова Т.Е. Терминологические словосочетания со сложным адъективом: структурно-семантический и когнитивный аспекты (на материале подъязыка строительства): дис ...канд. филол. наук. – Днепропетровск, 2008. – 257 с.

Анотація. Стаття є логічним продовженням публікацій автора з проблем української авіаційної термінології. У ній розглянуто структуру авіатермінів, проаналізовано терміни-

складні слова й терміни-словосполучення. Висвітлено питання про ідеальну й оптимальну структуру, ідеальну й оптимальну довжину терміна.

Ключові слова: авіаційна термінологія, терміни-складні слова, терміни-словосполучення, оптимальна довжина терміна.

Summary. Article is the logical continuation of publications of the autor from the problems of Ukrainian aviation terminology. The structure of aviation terms is considered in this research, much component words and combination of words are analysed. The question of the ideal and optimum structure, ideal and optimum length of term is lighted up.

Key words: aviation terminology, terms-component words, terms-word combination, optimum length of term.

УДК 821. 161. 2. 09

Хоптяр А.О.

“ЖІНОЧЕ ПИТАННЯ” В КРИТИЧНІЙ РЕЦЕПЦІЇ БОРИСА ГРІНЧЕНКА (НА АРХІВНИХ МАТЕРІАЛАХ)

Історично-культурна своєрідність зламу епох ХІХ – ХХ ст., позначена поглибленням демократизму у всіх сферах європейського суспільного життя, транспонувала в українську літературу нові світоглядні та мистецькі тенденції. Значне переосмислення образно-тематичного матеріалу, філософське забарвлення поетичного слова, модерністська означеність стилю, інтелектуалізація прози та розбудова соціальної драми були покликані змінити парадигму української національно-культурної самосвідомості, а отже, надати новий імпульс розвитку творчого потенціалу української літератури та літературознавчої практики.

Модернізація української літератури і культури, яка проходить наприкінці ХІХ ст., переживає процес “наближення до витвореного в лоні західної культури ідеалу “розвиненої”, “вповні реалізованої”, “модерної” Європи”[3, 7].

В умовах наполегливого прагнення до демократизму, відкритості культури та “європейськості” актуалізується українська феміністична традиція, ідеологічні підвалини якої формували і розвивали Марко Вовчок, Наталя Кобринська, Олена Пчілка, Леся Українка та Ольга Кобилянська, в художній та критичній спадщині яких тема “нової жінки” отримує творчий імпульс.

Ідеї фемінізму, що миттєво та “феєрверково”, за визначенням Лесі Українки розповсюджувались Європою, не залишили байдужою і українську літературну спільноту. Б. Грінченко, з його невідомою активною громадською позицією у пропаганді ідей національного відродження та радикальних суспільних зрушень з високої літературної трибуни, як ніхто інший відчув потребу у новій темі та зміні літературних жіночих образів. Задовго до сучасного викриття феміністичною критикою механізмів патріархальності, а саме культурного феномену, який узаконював статево нерівність, Грінченко намагається відверто і наполегливо декларувати своє бачення проблеми. Саме в цей період творчий доробок Б. Грінченка збагачується критичними розвідками та нарисами, в яких теж активно пропагується та аналізується модерна тема “нової жінки”.

Літературно-критична та художня творчість Грінченка, що стала певним мистецьким етапом розвитку національної літератури, не залишила байдужою українську літературну спільноту. До ґрунтовного дослідження спадщини письменника долучилися О. Білецький, М. Рильський, І. Пільгук, В. Яременко, Н. Бондаренко, А. Погрібний та інші відомі літературознавці, які продемонстрували різнобічний аналіз творчого доробку Б. Грінченка. Проте, цікаві аспекти сприйняття Грінченком феміністичних тенденцій та розгляд цих питань у літературно-критичній творчості письменника майже залишилися поза увагою дослідників.

Отже мета даної статті проаналізувати критичну спадщину Бориса Грінченка в контексті актуалізації “жіночого питання” в українському літературному процесі кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Витоки національного “жіночого руху” з різноманітними феміністичними аспектами, що діагностували проблему статевої нерівності в суспільстві, самореалізації жінки та її особливої місії у розвитку людства знаходилися в європейській художній літературі та літературній